

Kalkınma Planları Çerçevesinde Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi

Arif İNANÇ¹

Citation : İnanç, A. (2023). Kalkınma planları çerçevesinde eğitim politikalarının değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Değerlendirmeleri Dergisi*, 4(4), 47-54.

Received : 05.01.2023

Accepted : 17.05.2023

Published : 31.12.2023

Publisher's Note : Istanbul Medipol University stays neutral with regard to any jurisdictional claims.

Copyright : © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the DergiPark.

Özet

Bu çalışmanın amacı kalkınma planları bağlamında eğitim politikalarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda doküman inceleme yöntemi ile 1963 ile 2014 yılları arasındaki kalkınma planları incelenmiştir. İnceleme sonucu öne çıkan bulgulara yer verilmiştir. Yine Türk eğitim sisteminin karşılaştığı sorunlar belirlenmiştir. Bu sorunların çözümüne yönelik öneriler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim politikaları, kalkınma planları, Türk eğitim sistemi

¹ Okul müdürü/uzman eğitimci, Kağıthane Hamidiye İmam Hatip Ortaokulu. inancarif@hotmail.com; ORCID No: 0009-0003-4208-8186.

Evaluation of Education Policies within the Framework of Development Plans

Abstract

The aim of this study is to evaluate education policies in the context of development plans. For this purpose, the development plans between 1963 and 2014 were examined, implementing a documentation method. The prominent findings as a result of the examination will be elaborated. Additionally, the problems faced by the Turkish education system will be discussed and the suggestions for solving these problems will be provided.

Keywords: Education policies, development plans, Turkish education system

Giriş

Bir ülkede var olan eğitim problemleri iki perspektif ile incelenmektedir. İlki eğitimin temel gayelerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan yapı ile işleyişle alakalı problemlerdir. Birden fazla boyutu olan aynı zamanda karmaşık olan problemler eğitimin “iç sorunları”dır. Bir diğeri ise eğitim sisteminin içinde bulunan ekonomik (maddi) ve sosyolojik yapı ve etkileşiminde göze çarpan problemlerdir. “Dış sorunlar” diye tabir edilebilen bu problemler, bazen iç problemlerin de belirleyicisidir. Ayrıca bu problemlerin çözümünde toplumsal anlaşmalar ile ilişkilidir.

1960’lardan sonra Türkiye’de, eğitimin her iki grupta yer alan problemlerini tasarlama yoluyla çözüme yönelimini kuvvetlendirir. Planlı devre süresince “plansızlık”, “plana uygun politika ve kararların yaşama geçirilmemesi” ile “plan hedeflerine ulaşılamaması”, eğitim problemlerinin çözüme kavuşmamasının sebepleri arasında sıklıkla ifade edilmiştir (Âdem, 1995). Planlama anlayışının kökten bir değişikliğe uğradığı günümüzde de aynı görüşlerin savunulduğu gözlemlenmektedir (Altunya, 2000; Karakütük, 2002).

Sıkça kullanılan tanıma göre eğitim planlaması, “politik ve ekonomik gerçekleri, eğitim dizgesinin büyüme potansiyelini, böylece dizgenin hizmetinde olduğu ülkenin ve öğrencilerin gereksinimlerini dikkate alarak buna ilişkin politikayı, öncelikleri, dizgenin maliyetini saptamak amacıyla yapılan kestirme girişimleridir” (Âdem, 2008; Becby, 1967). Bu bağlamda eğitim planlaması, eğitim problemlerinin çözüm yolu olmasının yanında, ekonomik ve toplumsal dönüşümün araçlarından. Türkiye’de eğitime öncülük eden eğitim planlarının genellikle güçlenme planlarıyla birlikte ele alınması, bu araçsallaştırmanın en mühim çıktısıdır.

Eğitimden faydalananların eğitim masraflarına katılmaması ücretsiz eğitimin doğrudan ihtiyacı olan kişilere y6nlendirilmesini engellediği gibi eğitim masraflarının daha y6ksek bir d6zeye ulaşmasını da g6çleştirmiştir. Kalkınma pl6nlarının oluşturacağı nitelik bakımından y6ksek işg6c6 gereksiniminin giderilmesinde ana kaynak eğitim kurumlarıdır. Diğer kısımlarda da değinildiği 6zere pl6nlu devrede İktisad6 sekt6rlerde beklenen gelişimin oluşabilmesi i6in gereken işg6c6 birtakım teknik ilişkilere g6re tahmin edilmiştir. Hesaplanan bu işg6c6 gereksinimleriyle eğitim kurumlarının 1962 kapasiteleri kıyaslanınca eğitim kurumlarına verilmesi gerekli y6n ve kapasitelerinde artış sağlamak amacıyla alınacak 6nlemler oluşmaktadır. Burada ana sorun eğitim hizmetleriyle g6revli teşkil6tn bu hizmetleri ifa edebilecek bir pozisyona getirilmesidir.

T6rkiye’de 1963 senesinden beri kalkınma projeleriyle beraber eğitim planları da oluşturulmaktadır. Eğitim planlamasını kalkınmayla beraber inceleyen iki inceleme yapılmıştır. İlki, 1982 senesinde 6dem tarafından hazırlanan “Kalkınma Planlarında Eğitimimizin Hedefleri ve Finansmanı” isimli incelemedir. Bu incelemede, ele alınan d6nemde eğitimde g6r6len sayısal gelişmelerle eğitime ayrılan ekonomik kaynaklar kıyaslanmıştır. Nihayetinde, eğitimdeki sayısal ilerlemelerin plan ama6clarının gerisinde kaldığı, eğitim hizmetlerinden faydalanmada adaletsizliklerin giderilemediği tespit edilmiştir. Konuya ilişkin bir diğer inceleme, Hesap6oğlu’nun 1982 senesinde yaptığı, ardından genişletilerek 2001 senesinde yayınlanan “T6rkiye’de Makro D6zeyde İnsan Kaynakları Planlaması” isimli araştırmadır. Bu incelemede ilk sekiz kalkınma planında eğitim planlamasının kuramsal temellerini, kullanılan planlama modellerini, insan g6c6 ve eğitim planlarının genel 6er6evesi, ana ilkeleri ve hedeflerini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Nihayetinde, 1980 sonrası planlama anlayışında ortaya 6ıkan değişime dikkat 6eken Hesap6oğlu, insan g6c6 eğitim planlamasının geleceğin vazifesi olduğunu iddia etse de insan g6c6 ve eğitim planlamaları ge6mişin g6revi, bug6n6n ve geleceğin gereksinimidir.

T6rkiye’de d6nya ile aynı zamanda gelişen planlamanın uzun bir ge6mişi olduğu s6ylenebilir. Ekonomik planlamanın T6rkiye’deki ilk 6rnekleri, 1930’lardan 1950’lere kadar devam eden sanayi planlarıdır (Tekeli ve İlkin, 1981). 1933 ve 1946 yıllarında 66 sanayi planı oluşturulmuş olup bu planlar sayesinde T6rkiye’nin ilk sanayi işletmeleri kurulmuştur. 1947 senesinde “İktisadi Kalkınma Planı” oluşturulmuş fakat bu plan beklenen Amerikan desteğinin gelmemesi sebebiyle “6ng6r6len s6re i6inde” y6r6rl6đe girememiştir. Bu planda 6ng6r6len 6nlemler, 1950-1960 arasında “plansız” bir Őekilde y6r6rl6đe konulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1981).

Bu planlama tecrübelerinden sonra 1950-1960 arasında plansız bir dönem atlatılmış ve bu döneme tepki olarak gerçekleşen 27 Mayıs Darbesi sonrası “planlı kalkınma” politikasına geçilmiştir. (Erder, Karaosmanoğlu, Çilingiroğlu ve Sönmez, 2003). 1961 Anayasası ile beraber Türkiye’de kalkınma planlarının oluşturulması ve uygulanması kanuni bir ihtiyaç olmuştur. 1962 senesinde bir senelik geçiş planı hazırlanmış, sonra da 1963-1977 yıllarında on beş yılı içeren “Birinci Perspektif Plan (BPP)” ve 1963-1967 yıllarını içeren “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)” hazırlanmıştır. BBYKP’ndan itibaren Türkiye’de kalkınma planları, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanı kapsamına alan “bütüncül” bir planlama anlayışı içinde “makro”, “merkezî” ve “aşamalı” olarak hazırlanmıştır (Hesapçioğlu, 2001).

Planlı büyüme politikası dahilinde eğitim de “ekonominin insan gücü gereksinimini” gideren ve “halkın eğitim düzeyini yükseltmek” amacıyla toplumsal gelişime katkı sağlayan bir “sektör” olarak büyüme planları içine dahil olmuştur (MEB, 1993). Kalkınma planları dahilinde eğitim örgütlemesi çalışmaları, bir taraftan maddi ve sosyal ilerlemenin zaruri kıldığı vazifeleri ifa etmek için gereken kaynakların oluşturulmasına, diğer taraftan ise oluşturulan bu kaynağın eğitim sisteminin çeşit ve seviyeleri arasındaki dağılımına odaklanmıştır. Türkiye’nin maddi ve sosyal yapısında ve planlama yönteminde oluşan gelişmeler, eğitim planlamasını ve eğitim sisteminin ilerlemesini olumsuz yönde etkilemiştir.

1980’lerden sonra köyden kente göç, Türkiye’nin büyük bir demografik değişimine tanıklık etti. Birçok neden köylülerin şehirlere göç etmesine yol açtı. Köyden kente göç, sebepleri ve neticeleri beraber incelendiğinde Türkiye’nin ciddi bir maddi ve toplumsal olgusu olarak düşünülebilir (Güreşçi, 2011). Ekonomik Faktörler, köylerde tarıma dayalı yaşam biçimi, sınırlı gelir ve istihdam fırsatları sağlayabilir. Şehirlerde ise daha geniş kapsamlı ekonomik faaliyetler ve çeşitli iş imkanları bulunmaktadır. Kentleşme bir değişim sürecidir (Yıldırım, 2004). Köylüler, şehirlerde daha iyi bir yaşam standardı ve daha iyi maaşlı işler umuduyla göç etmektedirler. Eğitim Faktörleri, köylerdeki eğitim olanakları genellikle kısıtlıdır. Şehirlerdeki okullar ve üniversiteler, daha iyi eğitim imkanları ve daha geniş bir akademik yelpaze sunar. 1980’lerden sonra Türkiye’de hızlı bir modernleşme ve kentleşme süreci yaşandı. Toplumlar değişken bir yapıya sahip olduğu için farklılaşan dengelerin yerini yenilerinin alması kaçınılmaz olur (Küçük, 2019). 1980’lerden sonra Türkiye, önemli bir sanayileşme süreci yaşadı. Bu dönemde ekonomik liberalizasyon politikaları ve serbest piyasa ekonomisi ilkeleri benimsendi. Özel sektörün ve yabancı sermayenin katılımıyla birlikte sanayi sektöründe büyük bir gelişme kaydedildi. 24 Ocak kararları sonrası sanayileşme politikaları ithal ikameci sanayileşme politikasından kesin çizgilerle ayrılmıştır (Yıldırım, 2006).

Türkiye’de köy okullarının kapanması ve taşınmalı eğitim uygulamasının yaygınlaşması birçok nedenle gerçekleşmiştir. Zorunlu eğitimle beraber okula herhangi bir nedenden ulaşamayanlar için önlemler alınmıştır. Taşınmalı eğitim bu önlemlerden biridir. Ülkemiz, coğrafyası, iklim tipi, dağınık yerleşim düzeni sebebiyle epey geniş bir coğrafyaya dağılmış olmasından ziyade nüfusun hızla çoğalması ve yaşanan iç göçler sebebiyle ilköğretimde bazı problemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Özkan, 1997). Göç, 1980’lerden itibaren köylerdeki nüfus azalmaya başlamış ve kırsal kesimden şehirlere göç hızlanmıştır. Bu göç dalgası köylerdeki öğrenci sayısını azaltarak köy okullarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır. Ekonomik zorluklar, köylerde tarım ve hayvancılık gibi geleceksel geçim kaynaklarının azalması, genç nüfusun şehirlere göç etmesine ve köylerin boşaltılmasına yol açmıştır. Bu da köy okullarının öğrenci bulmakta zorlanmasına neden olmuştur. Altyapı eksiklikleri, birçok köy okulunda eğitim kalitesini etkileyen altyapı eksiklikleri mevcuttur. Öğrencilerin derslerini daha iyi koşullarda alabilmesi için bazı köy okullarının fiziki yapıları güncellenmedi veya iyileştirilmedi. Bu durum da ebeveynleri taşınmalı eğitime yönlendirmiştir. İstihdam olanakları, şehirlerdeki iş olanaklarına erişim, köylerdeki genç nüfusu şehirlere doğru yönlendirmiştir (Yıldırım, 2021).

Eğitimin, maddi ve sosyal ilerlemenin “araçlarından biri” olduğundan dolayı bu etkilenme, doğrudan eğitim planlaması görüşünü oluşturan bir güce erişmiştir. 1980 yılından sonra piyasa odaklı ekonomi politikaları, planların etkisini düşürmüş, eğitim planlaması da “belirsizlik ortamında stratejik esneklik” arayışına dönüşmüştür (Hesapçıoğlu, 2001).

Günümüzde de eğitim ve eğitim planlaması ciddi bir değişim içerisindedir. Planlı kalkınma sürecinin başlamasından 2005 senesine kadar eğitim planlamasının geçirdiği dönüşümü, eğitim ve kalkınma planlarının maddi ve sosyal eğilimleri arasındaki bağın kuruluşunu idrak etmek ve değerlendirmek, bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Nitekim bu çalışmada, eğitim planlaması ve kalkınma planı ilgisinin nasıl oluştuğunu ve bu ilginin eğitim tarafından ortaya koyduğu eksikliklerin neler olduğu tespit etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de eğitim planlamasının 1961 senesinden bu yana geçirdiği farklılığı detaylı incelemek ve tartışmak hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda “Eğitim planlaması çalışmalarında hakim olan eğitim anlayışı ve politika araçları nelerdir?” ve “Kalkınma planlarının ekonomik ve toplumsal hedefleri ile eğitim arasındaki ilişki, eğitim planlaması çerçevesinde nasıl kurulmuştur?” sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. “Bu teknik, resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilme-

sinde yararlanılan bir veri toplama” sürecidir (Ekiz, 2009). Araştırmanın veri kaynakları, 1963 ile 2014 tarihleri arasında hazırlanmış on kalkınma planlarından oluşmaktadır:

Kalkınma Planları Çerçevesinde Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi

Planlı dönemdeki eğitim planlarının amaçlara erişmek için varsaydıkları politikalara yönelik olarak şu sonuçlar çıkarılabilir: Politikalar genel olarak amaçlara ulaşmasını destekleyecek nitelikte değildir. Örneğin, BBYKP’ndan sonra mecburi eğitimde tam okullaşma amacı belirtilmiş, fakat bunun için gereken kaynaklar hiçbir zaman oluşturulmamıştır. Âdem’in (1982) araştırmasındaki neticeler de bu tezi desteklemektedir. Amaçlarla politikalar arasında tam bir ilişki kurulamamıştır. Tüm kalkınma planlarında mesleki teknik ortaöğretimin genel ortaöğretimden daha fazla geliştirilmesi hedeflenmiş, ancak uygulamaya konulan sosyal politikalarda (burs, yatılılık vb.) mesleki teknik ortaöğretim öğrencilerine öncelik ve ağırlık verilmesi öngörülmemiştir. Uygulamaya konulması öngörülen politikalar arasında tam bir uyum sağlanamamıştır. Bir yanda sosyal politikaların devreye sokulması öngörülmüş iken, diğer yanda mali politikalar çerçevesinde bunun için gerekli ve yeterli kaynak ayrılmamıştır.

Politikaların uygulanma sırası veya planın hangi senesinde uygulanacağı açıkça belirtilmemiştir. Eğitim hizmetinin toplumun büyük bir kesimine tesir eden ve MEB dışında birçok kurumun dahil olduğu bir süreç olduğu yeterince dikkate alınmamış ve eğitim hedeflerinin gerçekleştirilmesinde toplumun ve kurumların yetki ve görev tanımları, politikaların kimler tarafından uygulanacağı gibi konular açıklığa kavuşturulmamıştır. Kısacası kalkınma planları kapsamında yapılan eğitim planları eğitim sistemine ilişkin ne yapılması gerektiğini söylemiş, ancak nasıl yapılması gerektiği konusunda sessiz kalmıştır.

Türkiye’de kalkınma planları dahilinde ortalama elli senelik (1963-2014) eğitim planlaması tecrübesinin eğitimin iç ve dış problemlerinin üstesinden gelme gücüne uzak olduğu söylenebilir. Eğitim planlaması, toplumun eğitim ihtiyaçlarını “halkın istekleri neticesinde”, fırsat eşitliği ve hak anlayışı doğrultusunda giderilmesine yönetilmemiştir. Bunun yerine eğitim planlamasının önceliği, “karma” veyahut “liberal” ekonomi politikalarının hegemonyası altında oluşan maddi ve sosyal hayatın öngördüğü “insan gücü” ile “vatandaş” özelliklerini kazandıracak bir sistemin kurulması ile ilgilenmiştir.

Bu bağlamda Türkiye’nin eğitim planlama ve yönetimi, devlet aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan sanayileşmiş kapitalist ekonominin ve bu ekonominin getirdiği şehirleşmiş sosyal yapının oluşturulmasına hizmet etmiştir. Eğitim

planlarının öncelikleri olan nicel büyüme, örgün eğitim, mesleki-teknik eğitim ve eğitimin ekonomik işlevleri bu amaca hizmet eden planlama unsurları olarak ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca eğitim hizmetinin yaygınlaştırılmasında toplumun tümü yerine “en yeteneklilerin” bulunmasını hedefleyen ayırıcı ve eleyici bir zaman dilimi oluşturularak öngörülen maddi ve sosyal yapının “elitlerinin yetiştirilmesine imkan sağlanmıştır. Bir hak olarak eğitimin yaygınlaştırılması ve eğitim hizmetlerinden yararlanmada bireyler arasında eşitlik sağlanması, eğitim planlamasının gündeminin dışında tutulmuştur.

Diğer yandan devlet aygıtları eğitim ve eğitim planlaması da halka hizmet etmesi gereken araçlardır. Eğitim planlamasının bunu başarabilmesi için öncelikle ekonominin insan girdisini sağlayan bir “tedarikçi” olması kadar, “eğitim hakkı ve eşitlik” olgusunu da göz önüne alan oir anlayışla ele alınması gereklidir. Bunun yerine eğitim planlaması, “eğitim hakkı ve eşitlik” anlayışını esas alan bir çerçevede sürdürülmelidir. Böyle bir anlayışın gereği olarak eğitim tür ve düzeylerine ilişkin politikaların belirlenmesi süreci, toplumun en geniş katılımını sağlayacak demokratik bir süreç olarak yapılandırılmalıdır.

Eğitimin ilkeleri arasında yer alan “fırsat eşitliği” anlayışı yerine sınıflar, cinsiyetler, bölgeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel eşitsizliklerin giderilmesini içeren bir “genel eşitlik” anlayışı getirilmelidir. Çünkü eğitim alanında yaşanan eşitsizliklerin temelinde başta ekonomi olmak üzere eğitimi etkileyen alanlarda görülen eşitsizlikler yatmaktadır. Eğitim tür ve düzeylerine ilişkin politikalarda gözlenen değişim genel olarak değerlendirildiğinde kalkınma planlarında; eğitimin nicel hedeflerinin nitel hedeflerinden, örgün eğitimin yaygın eğitimden, mesleki-teknik eğitimin genel eğitimden ve eğitimin iktisadi işlevinin toplumsal ve kültürel işlevlerinden öncelikli ve önemli görüldüğü söylenebilir. Eğitim planlamasının günümüzde eğitim sorunlarının çözümüne “gerçekten” katkı sağlayacak bir anlayışa kavuşturulabilmesi için kimi araştırmaların yapılmasının da yararlı olabileceği söylenebilir. Eğitimin “hak” anlayışı çerçevesinde planlanmasının teknik süreçlerine ilişkin uygulamayı geliştirme araştırmaları yapılmalıdır. Eğitimde eşitlik sorununun kaynakları ve çözüm yollarına dönük araştırmalar yapılmalıdır.

Sonuç

1961 Anayasası ile ekonomik gelişmenin sağlanması için yapılması kararlaştırılan beş yıllık kalkınma planları eğitimle birlikte planlama yapılmadığı takdirde başarıya ulaşamayacağı düşüncesiyle eğitim de kalkınma planları ile birlikte beş yıllık kalkınma planları çerçevesine alınmıştır. Planlı kalkınma politikası çerçevesinde ekonominin insan gücü gereksinimini karşılayan ve halkın eğitim düzeyini yükseltmek suretiyle toplumsal gelişmeye katkı sunan Sektör olarak

tanımlanmış (MEB, 1993) kalkınma planlarının ana unsurlarından biri olarak yerini almıştır.

Temel düşünce olarak çok önemli bir karar olmasına ve 1963 yılından 2014 yılına kadar kesintisiz planlamalar yapılmasına rağmen planlı dönem boyunca plansızlık, plana uygun politika ve kararların hayata geçirilmemesi ve plan hedeflerine ulaşılamaması eğitim sorunlarının çözülememesinin nedenleri arasında sıkça dile getirilmiştir (Adem, 1995; Kurtkan, 1977). Yani planlama yapılmış ancak Ülkemizde yaklaşık tüm kurumlarımızda örnekleri görüldüğü gibi planlar yapmış olmak için yapmaktan öteye gitmemiş dolayısıyla zaten ulaşılmaması reelde hedeflenmeyen kazanımlara ulaşılamamıştır.

KAYNAKÇA

- Âdem, M. (1982). *Kalkınma planlarında eğitimimizin hedefleri ve finansmanı*. Ankara Üniversitesi Eğitim (Bilimleri) Fakültesi Yayınları, 109.
- Altıntaş, M. (1978). *Türkiye’de planlı kalkınma ve uygulama sonuçları*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayını, 2.
- Altunya, N. (2000). *Eğitimde geleceğe bakış*. Uygun Yayınevi.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık .
- Erder, N., Karaosmanoğlu, A., Çilingiroğlu, A. ve Sönmez, A. (2003). *Planlı kalkınma serüveni 1960’larda Türkiye’de planlama deneyimi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hesapçıoğlu, M. (1994). *İnsan kaynakları yönetimi ve ekonomisi*. Beta Yayıncılık.
- Hesapçıoğlu, Muhsin (2001). *Türkiye’de makro düzeyde insan kaynakları planlaması*. Anı Yayıncılık.
- Karakütük, K. (2002). Öğretim üyesi ve bilim insanı yetiştirme lisansüstü öğretimin planlanması. Anı Yayıncılık .
- Kurtkan, A. (1977). *Sosyolojik açıdan eğitim yolu ile kalkınmanın esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2262, İktisat Fakültesi Yayın No: 388.
- MEB (1993). *Kalkınma planlarında eğitim*. Ankara: Araştırma planlama ve koordinasyon kurulu başkanlığı. Ankara MEB Basımevi.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). *Savaş sonrası ortamında 1947 Türkiye iktisadi kalkınma planı*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, No: 24.
- Güreşçi, E. (2011). Türkiye’de köyden kente göç ve düşündürdükleri. *Sosyoekonomi*, 15(15), 127-135.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve kentleşme sürecinde göçün suç olgusu üzerindeki etkileri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]
- Küçük, A. (2019). Türkiye’de sosyal ve siyasal değişim: 1980 ve sonrası. *Econharran*, 3(4), 20-45.